

FİLOLOGİYA ELMLƏRİ**Ağarəhim yaradıcılığında milli ənənə və xarakter****Seyfəddin Gülverdi oğlu Rzasoy***AMEA Folklor İnstitutunda "Mifologiya" şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor***E-mail:** seyfeddin_rzasoy@mail.ru**Rəyçilər:** filol.ü.e.d., prof. R.M. Əliyev,
filol.ü.f.d., dos. Ş.Ə. Albaliyev**Açar sözlər:** Azərbaycan ədəbiyyatı, nəsr, hekayə, Ağarəhim, milli ənənə, milli xarakter, müasir ədəbiyyat, mərd, namərd**Ключевые слова:** азербайджанская литература, проза, рассказ, Агарахим, национальная традиция, национальный характер, современная литература, храбрый, трус**Key words:** Azerbaijani literature, prose, story, Agarahim, national tradition, national character, modern literature, brave, coward

Zəngin nəsr, dram və publisistika yaradıcılığına malik olan Ağarəhimin bədii obrazlarını və ümumiyyətlə təhkiyəsinə səciyyələndirən əsas xüsusiyyət milli təhkiyə üslubuna sadıq qalmasıdır. O, bir şəxs olaraq Azərbaycan insanı, kişisi, ağsaqqalı üçün xarakterik olan keyfiyyətlərin daşıyıcısı olduğu kimi, bədii yaradıcılığında da onların təcəssümünə çalışır. Bu cəhətdən, Ağarəhimin əsərlərində "ənənəvi Azərbaycanlı" obrazı üçün xarakterik olan mental dəyər və davranışların təcəssümü ilə yanaşı, təbliği də hiss olunur: o, bir müəllif kimi milli olanların təcəssübünü çəkir, milli dəyərlər sisteminin müasirləşmə adı altında dağıdılmasına, eybəcər hala salınmasına qarşı çıxır, oxucusunu milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə etməyə, onun qan yaddaşındakı milli düşüncə və davranış arxetipləri oyatmağa çalışır.

Əlbəttə, bütün həyatı məktəb-maariflə bağlı olan, ömrünü gənclərin tərbiyəsinə həsr etmiş bir yazıçının əsərlərində "pedaqoji" təmayül xəttinin özünü göstərməsi təbii haldır. Necə deyirlər: "Aşıq gördüyünü çağırar".

"Gördüyünü çağırmaq" bədii yaradıcılığın psixologiyasını bütün ənənəvi-milli koloriti ilə ifadə edən formuldur. Əslində, istənilən müəllif fiziki, yaxud metafiziki reallıqları təsvir etməsindən asılı olmayaraq, bütün hallarda özünü, öz yaşantılarını ifadə edir. Ağarəhimin də yaradıcılığında onun şəxsi xarakteri üçün səciyyəvi olan mənəvi keyfiyyətlərin öz təcəssümünü tapması və müəllifin öz oxucularını həm də milli dəyərlər ruhunda tərbiyə etmək istəməsi onun bir yazıçı kimi özünüifadə azadlığıdır. Lakin qeyd etməliyik ki, həmin azadlıqdan bir müəllifin öz yaradıcılığında necə istifadə etməsi onun haqqı olduğu kimi, buna ədəbi tənqidin də müxtəlif münasibət bəsləmək, müzakirə və mübahisə predmetinə çevrilmək azadlığı da onun haqqıdır. Bu cəhətdən, belə bir sual qoymaq olar: **"Bədii ədəbiyyatın tərbiyəvi əhəmiyyəti" bir yaradıcılıq prinsipi kimi müasir dünyamızda öz aktuallığı itirib, ya yox?"**.

Bu sualın cavabları, təbii ki, heç vaxt bir-birini təsdiq etməyəcək: hərə müxtəlif cavab verəcək. Lakin bütün cavablar, təqribən, iki istiqamət ətrafında qruplaşacaq:

a) Ədəbiyyatın tərbiyəvi əhəmiyyəti bir yaradıcılıq prinsipi kimi keçmiş sovet ədəbiyyatının poetikasını müəyyənləşdirən sosializm realizmi yaradıcılıq metodunun norması idi və

müstəqillik qazandığımız dövrdə öz aktuallığını itirmişdir.

b) “Alınmış”, “baş tutmuş” bədii mətn mövzusunda, məzmunundan asılı olmayaraq, bütün hallarda insan xarakterində öz tərbiyəvi izlərini buraxır.

Hər iki istiqamət öz reallığına malikdir. Sovet ədəbiyyatı ideoloji məqsədlərə xidmət edən tərbiyəvi ədəbiyyat idi. Bu, mübahisəsiz məsələdir. Lakin məsələnin başqa tərəfi ondan ibarətdir ki, “ədəbiyyatın tərbiyəvi əhəmiyyəti” tarixi baxımdan heç də sovet ədəbiyyatı ilə başlanmır: ədəbiyyat özünün mif formatından tutmuş qədim və orta əsrlərə, o cümlədən günümüzə qədər özünün “tərbiyə” təmayülünü həmişə qorumaqdadır. Əslində, məsələnin bütün mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ədəbiyyatda tərbiyə faktoru bu məsələyə müəlliflərin necə yanaşmasından asılı olmayaraq, bədii mətnin poetik mahiyyətini təşkil edən əsas mənə laylarından biridir. “Əsil” bədii mətn bütün hallarda oxucu düşüncəsinə bu və ya digər şəkildə təsir edir, müəyyən psixoloji yaşantılara, hətta müəyyən həyatı qərarların qəbul olunmasına və s. təsir edir. Öz sevdiyi yazıçısının obrazını ideallaşdıran oxucu yazıçı ideyalarının təsiri altına düşür və elə bu “təsir” bizim klassik mənasında başa düşdüyümüz “tərbiyə”dir. Bu anlamda, Ağarəhim yaradıcılığı özünün bütün təsir gücü və imkanları ilə, sözün böyük mənasında, tərbiyə edən ədəbiyyatdır. Azərbaycan həyatının bugünkü reallıqları müəllifin bu yaradıcılıq kredoşunu yalnız təsdiq edir.

Hələ “dünənə” qədər “müasir ədəbiyyatın” yaradıcıları arasında keçmiş bədii irsin, o cümlədən milli ədəbi ənənələri davam etdirənlərin yaratdığı ədəbiyyata qarşı istehzalı münasibət hakim idi. Xüsusilə gəncliyin ədəbi aləmində orxanpamukçuluq, əlifşəfəçilik müasirliyin, intellektuallığın, bəşəriyyətin normasına çevrilmişdi. Ədəbiyyatımızda milli, dini, ənənəvi olan dəyərlərə qarşı həqiqi bir savaşa açılmışdı.

Biri Qarabağdan qaçqın düşmüş erməni qızının yurd həsrəti ilə dolu xatirələrini ideallaşdırır, bunu müasir ədəbiyyatımızın bədii norması kimi təbliğ edir, lakin həmin erməni qızının düşüncələrində müəllifin öz xalqının Qarabağda yaşamaq haqqına yer olmadığına, yaxud ərə gedib, türklərin başını kəsəcək oğul doğması haqqındakı arzularına nə üçünsə göz yumur, o birisi “daş yuxusuna” gedib, Azərbaycan xalqının haqqını özünə doğma bildiyi düşməne yedizdirir, başqa birisinin spirtlə qaxalaşmış vücudu, ruhu azan səşindən dəhşətə gəlir, bir başqası bütün varlığı ilə ilahi əxlaqı təbliğ edən Peyğəmbərə sataşır, daha birisi Şah İsmayılı, Dədə Qorqudu müasir bədii texnologiyalar konveyerinə salıb öz əxlaqının nümunəsində “müasirləşdirirdi”... Yeni faktlar sadalamaq, bura Allahı öz yatağına gətirmək istəyənləri və s. də əlavə etmək olar. Əlbəttə, hər kəsin nə yazması və necə yazması onun azadlığıdır və bu haqq girmək olmaz. Ancaq həyat bizə bu kimi əsərlərdə təcəssüm olunan müəllif niyyətlərinin tam əksini dedi. Vətən savaşında düşmənin üstünə həmin müəlliflərin əxlaqını tərənnüm etdikləri “reallıqlar” yox, o mətnlərdə lağa qoyulan, inkar edilən reallıqlar getdi. Düşmənin alınmaz səngərə döndərdiyi Şuşa qalasını ürəyi Allah eşqi ilə, şəhidlik arzusu ilə alışıb-yanan əsgərlər aldılar. Və mən bu mənada “ədəbiyyatın nə olduğunu” şəhid Azərbaycan əsgəri, Siyəzən rayonundan olan Kərbəlayi Vurğun Həsənovun cibindən çıxmış onmanatlıq və beşmanatlığın üstündəki “Şəhid olmaq istəyirəm, ölsəm (bu pulları – S.R.) sədəqə verin” cümləsini oxuyanda anladım. Anladım ki, bundan sonra yazıçılarımız Qarabağ müharibəsi haqqında nə yazacaqlarsa - yazsınlar, ürəyi şəhid olub cənnətdə İmam Hüseynə qovuşmaq arzusu ilə alışıb-yanmış bu əsgərin yazdığı “əsərdən” böyük ədəbiyyat bilməyəcəklər. Və onu da anladım ki, kriptorməni ruhunun daşıyıcıları olan Orxan Pamuku, Əlif Şəfəqi, Əkrəm Əylislini... oxuyub, zövq alan yazarlar bu “şəhadət ədəbiyyatını” heç vaxt yarada bilməzlər. Bu əsgəri bir “müəllif” kimi yaradan milli ənənələr, milli əxlaq dəyərlər və milli mənəviyyatdır. Bu cəhətdən, Ağarəhimin yaradıcılığı da Azərbaycan ədəbiyyatı müstəvisində bütün irili-xırdalı fak-

turası ilə məhz milli mənəviyyat paradigmasını təmsil edir.

Ağarəhimin təhkiyəsində bütün təsvir və ifadə vasitələri milli təhkiyə formullarına əsaslanır. Bu cəhət yazıçının bir sıra hekayələrinin adlarında da (“Əcəb işə düşdük”, “Çox şeylər zad olacaq”, “Qorxan gözə çöp düşər”, “Keçi can hayında”, “Nə əkərsən...”, “Kimə təpik atarsan...” və s.) öz əksini tapıb. Haqqında bəhs etmək istədiyimiz “Namərd həmişə namərddir” hekayəsi də bu qəbildəndir.

Müəllifin sadaladığımız hekayələrinin adları Azərbaycan dilinin deyimlərinə əsaslanır. Əslində, Ağarəhimin bütün hekayələri bu və ya digər miqyasda milli ruhun ifadəsi olan deyimlərin poetikasının bədii nəsr formatında inikasıdır. Bu qənaətimizin necə qəbul edilməsindən asılı olmayaraq, Ağarəhimin yaradıcılığında görünən gerçəklik bu mənzərədən ibarətdir: o, minillərin, epoxaların “dili” ilə danışır.

Əsərlərində nəql etdiyi bütün “əhvalatların” həqiqəti xalq təfəkkürünün mənbəyi bilinməyən dərinliklərindən axıb gəlir. Bu mənada, Ağarəhimin hər bir hekayəsi özünün intonasiyası, ritorikası etibarilə Dədə Qorqudun nəsihət-imperativlərini xatırladır. Dədə Qorqud öz nəsihətləri ilə Oğuz dünyasının sosial-mənəvi harmoniyasını qorumağa çalışdığı kimi, Ağarəhim də “dədə nəsihətlərini” təcəssüm etdirən əsərləri ilə müasir dünyamızın mənəvi nizamını qorumağa çalışır. Tarixi zamanın fəvqünə qalxan, ilk əcdad Oğuz kağan haqqındakı mifdən başlanan, Dədə Qorquddan keçən, kimlərlə..., kimlərlə... davam etdirilən və Ağarəhimdən də keçib gələcəyə gedən bu mənəvi kosmos itməyən, yox olmayan, şəkildən-şəklə düşən milli kimlik enerjisidir. Bu enerji əvvəli və sonu görünməyən mənəvi paradigmasıdır.

Həmin paradigmanı təmsil edən, bu paradigmanın enerji daşıyıcılarına çevrilən yazıçılar mahiyyətçə missonerlərdir. Onların missiyası ulu əcdaddan miras qalan mifi yaşatmaq, ölməyə qoymamaqdır. Bu mənada, Oğuz kağan da, Dədə Qorqud da, Nizami də, Füzuli də, Nəsimi də, Hadi də, Sabir də..., Ağarəhim də mif ocağının şair-mediatorlarıdır.

Mediator mifik-kosmoloji yaddaşa əlaqəsi olan şaman, kahin, əlaqəçidir. Mediator ritual-şünaslığın tipoloji-terminoloji kontekstdə “şair” adlanır. V.N. Toporov yazır: “Kosmoloji çağın başqa ən əhəmiyyətli fiqurlarından biri öz təxəyyülü ilə keçmişlə, “yaradılış zamanı” ilə təmasa girmək vergisinə malik olan şair” idi ki, bu günlə və yaradılış günü arasında daha bir ünsiyyət kanalı qurmağa imkan verir... Şair ilahi “yaddaşın” daşıyıcısı olaraq bütün kollektivin ənənələrinin qoruyucusu kimi çıxış edir” (10, s. 20). “Şair bütün kainatı məkan və zaman baxımından tanıyır, hər şeyi öz sözləri ilə adlandırmağı bacarır (onun adları təyin etməsi bununla bağlıdır), dünyanı demiurqun yaratdığı (poetik – S.R.) məndənkənar dünyaya paralel olaraq poetik və mətn baxımından təcəssüm etdirərək (yenidən – S.R.) yaradır” (9, s. 327). “Şair nəinki mif qoruyucusu və yaradıcısıdır. O, həm sırf məzmun, həm də sırf pragmatik planda miflərin şərhçisidir... Şairin şərhində kollektiv tərəfindən mənimsənən mif mövcudluğun əsas ziddiyyətlərinin “mediasiya” yolu ilə həllinin vasitəsinə çevrilir” (10, s. 21).

Bu cəhətdən, öz yaradıcılıqlarında milli ruhu təcəssüm etdirməyə, milli ənənələri qorumağa, yaşatmağa çalışan yazarlar hansı janrda yazmalarından asılı olmayaraq, “ilk yaradılış” konsepsiyasının müqəddəsliyini qoruyan “şairlərdir”. Onların ilham enerjisi özlərinin bunu nə dərəcədə anlamalarından asılı olmayaraq, “ilk yaradılış” potensialından süzülüb gəlir. Ağarəhim də bu mənada şairdir: milli kimliyin “ilk yaradılış” konsepsiyasının qoruyucusu olan şair.

Mifoloji dünya modelinin bütün mahiyyəti “ilk yaradılış” konseptinə əsaslanır. “İlk yaradılış” aktı “ilk insan//ata//əcdadın” mifik düşüncədə müqəddəsləşmiş həyatı və fəaliyyətidir. O.Y. Bessmertnaya və A.L. Ryabininin yazdıqları kimi, mifologiyada əcdadlar ilkin yaradılış çağının personajlarıdır (7, s. 333). Y.M. Meletinski yazır ki, “ilkin əcdadlar, adətən, qəbilə və

tayfaların ulu valideynləri kimi düşünülür: onlar icmanı başqa icma və təbiət qüvvələrinə qarşı dayanan sosial qrup kimi modelləşdirir” (8, s. 638).

İlk əcdad və onun bütün həyatı müqəddəs sayılır: ilk əcdaddan törəyən insanlar öz həyatlarını müqəddəs hesab etdikləri ulu əcdadın həyat nümunəsi əsasında yaşamağa çalışırlar. Bu da ənənəvi insanın düşüncəsini iki tərkib hissəsindən ibarət struktur halına gətirir. M. Eliade yazır ki, “müqəddəs və dünyəvi” insan tərəfindən tarixin gedişatı zamanı qəbul etdiyi iki varlıq obrazı, mövcudluğun iki vəziyyətidir... Axı mövcudluğun “müqəddəs və dünyəvi” üsulları insanın Kosmosdakı vəziyyətinin fərqlərini göstərir” (12, s. 257). “Arxaik dünya dünyəvi fəaliyyətə əhəmiyyət vermir: (bu mənada – S.R.) dəqiq mənası olan istənilən hərəkət (ov, balıqçılıq, kənd təsərrüfatı, oyunlar, konfliktlər, cinsi münasibət və s.) hər hansı şəkildə müqəddəs olanda iştirak edir...”; “mistik mənadan məhrum olan, başqa sözlə, təqlid etmək üçün nümunəsi olmayanlar dünyəvi sayılır” (11, s. 41).

Beləliklə, ənənəvi düşüncə istisnasız olaraq bütün dünyanı və onda olanları müqəddəs və dünyəvi (sakral və sekulyar) olaraq iki hissəyə bölmür və bu iki hissəli dünya modeli ənənəvi insan üçün həyat, fəaliyyət, davranış proqramı kimi çıxış edir. O, öz fəaliyyətini müqəddəs olan dəyərlər əsasında qurur. Azərbaycan ənənəvi düşüncə modelində sakral dünya əcdad kultuna əsaslanır. Bu düşüncədə “ilk əcdad” arxetipini “atalar” obrazı təcəssüm etdirir. Bu mənada, Azərbaycan ənənəvi düşüncə modelində bütün müqəddəs davranış presedentləri “atalara” və onların “sözlərinə” aid edilir. “Atalar demişkən...”, “Dədə-babalar demişkən...” nitq formulları nəsilərarası münasibətlərin funksional əlaqə modelidir. Ənənəvi Azərbaycan insanı tarixən olduğu kimi, bu gün də öz həyatının bütün məntiqini “atalar sözləri” əsasında qurur. Məhz elə bu səbəbdən atalar sözləri “istənilən etnik mədəniyyət tipində bütün zamanlar boyunca vahid və dəyişməz funksiya kimi kollektiv təcrübə və biliyin ötürülmə və yaşama vasitəsi olmaq vəzifəsini yerinə yetirmişdir... Ənənənin şifahiliyi prinsipi ilə qurulan və işləyən kollektiv yaddaşın hər bir fərd tərəfindən mənimsənilməsinin və ötürülməsinin vasitələrindən biri də atalar sözləri idi” (6, s. 3; 5, s. 162-163). Atalar sözləri milli düşüncə tarixində o dərəcədə müqəddəs sayılmışdır ki, oğuz babalarımız “Ataların sözü Qurana girməz, amma Quran yanında yalın-yalın yalın olur” deyimində (4, s. 18) olduğu kimi, onlara İslam epoxasında da hörmətlə yanaşmaqda davam etmişlər.

Bütün bunlar bizə belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Ağarəhimin “ata sözlərinin” hikməti ilə süslənmiş yaradıcılığı özünün bütün məzmun və mündəricəsi ilə, əslində, atalarımızdan bizə miras qalmış milli-mənəvi dəyərlərimizin müqəddəsliyini təcəssüm etdirir. Yazıçının “Namərd həmişə namərddir” hekayəsi də bu amala xidmət edir.

Hekayənin süjeti Ağarəhimin digər hekayələrində olduğu kimi, sadə sxem üzərində qurulmuşdur. O, öz hekayələrində mürəkkəb süjetlər qurmağı sevmir: bütün diqqətini “sadə” süjetin “mürəkkəb” mənalarla zənginləşdirilməsinə yönəldir.

Əsər “nəcib, şən, deyib-gülən, sözü adamın düz gözlərinin içərisinə şax deyən, istiqanlı, ürəyiaçıq və olduqca mehriban” (1, s. 493) bir insan olan Aidənin həyəcanlarının təsviri ilə başlayır. Düşdüyü vəziyyətin get-gedə çıxılmaz hal aldığı görünən Aidə çıxış yolu axtarmaq üçün vurnuxur. O – hamilədir: sadələvh qız bütün varlığı ilə sevdiyi Şəfayətin də onu sevdüyünə inanmış, Şəfayətin ehtiraslı davranışlarına dözməyərək özünü ona təslim etmişdir. Lakin artıq neçə müddətdir ki, Şəfayət sanki yoxa çıxmışdır: Aidənin aramsız şəkildə etdiyi telefon zənglərinin heç birinə cavab vermir. Qız nikahdan kənar münasibətdən doğulacaq uşağının qonum-qonşular, qohum-əqrəba, iş kollektivi, tanış-biliş arasında nə kimi sözsöhbətlərə səbəb olacağını gözünün qabağına gətirəndə, az qalır ki, dəli olsun. Fikirləşməkdən başı partlayan Aidə öz dərddini anasına da açıb deyə bilmir.

Ağarəhimin hekayəsinin “giriş” formulunu təşkil edən bu mənzərə Azərbaycan mental düşüncəsi baxımından faciəvi durumdur. Ənənəvi dəyərlərlə yaşayan valideynlər üçün bu, hətta ölümə bərabər bir haldır. Hekayənin qəhrəmanı çıxılmaz bir quyuya düşüb: “Şəfayət bir dəfəlik getsə, mənə dediyi sözlərə xilaf çıxsın, bizim aramızda elə şey olmayıb, o mənlilik deyil – desə, neylərəm? Belə desə, deməli, mən onda Allahın qəzəbinə düşər olmuş sanılam. Daha onda nə yaşam?” (1, s. 493-494).

Aidəni bu duruma salan onun saflığı, səmimiyyəti, məhəbbətə, sevgiyə olan inamıdır. Bu inam ona həyatın hər bir ağrı-acısına dözməyə güc verir: “O, yatağındaca Allaha yalvarırdı: “Təki evimiz olmasın, bir daxma tapıb kirayədə yaşayarıq. Bol var-dövlət istəmirəm, bir loxma çörək də, əynimdəki saya paltarlar da mənə kifayət edər, Şəfayətlə canımız sağ olsun, can deyib, can eşidək, uşaqlarımız olsun, onları ürəyimizcə böyüdək”” (1, s. 494).

Lakin Aidə inamla inamsızlıq arasında qalmışdır: Şəfayətin onunla maraqlanmaması ürəyini fəlakət hissləri ilə doldurur. Bu dəm ən yaxın rəfiqəsi Gülrüh onun yanına gəlir. Gülrüh onun başına gələnleri eşidəndə dəhşətə gəlir: “Gülruhu dəhşət bürüdü. Özünü itirdi. Nə dəyəcəyini bilmədi. Təkcə ona çalışdı ki, içindəki qəzəbi boğsun” (1, s. 494).

Yazıçı Gülrühün qəzəbini iki planda təsvir edir: zahiri və daxili. O, zahiri planda yaxın rəfiqəsinin, ürək dostunun, can sirdaşının düşdüyü vəziyyətə qəzəblənir. Dərhal Şəfayəti tapmaq, onunla danışmaq, vəziyyəti, tezliklə uşağının doğulacağını xəbər vermək üçün yollanır. Lakin Şəfayətlə dialoqundan məlum olur ki, Gülrühün qəzəbinin daxili planı da varmış: o da əslində, potensial olaraq Aidənin durumuna düşmüşdür. Aidəni aldadıb, onunla əylənən, daha sonra tullayan Şəfayət eyni zamanda Gülrühgilə elçi də göndərmişdir. Aidənin vəziyyətindən xəbərsiz olan Gülrüha məlum olmuşdur ki, Şəfayət ona elçi göndərə-göndərə Tünzalə adlı başqa bir qızı da başdan çıxarmağa çalışır.

Gülruhla Şəfayət arasında dialoqda bütün məsələlər üzə çıxır: Gülrüh onu namərd, miskin, şərəfsiz, ləyaqətsiz adam kimi rüsvay edir: “Mən gedirəm, Şəfayət. Mən nə düşünürəmsə, onu da deyirəm. Sən mənə layiq deyilsən. Heç Aidəyə də, Tünzaləyə də” (1, s. 500).

Ağarəhim Şəfayət obrazını ənənəvi “namərd” arxetipi qəlibində təqdim edir. Hekayənin “Namərd həmişə namərddir” adı “namərdlik” konsepti haqqında ənənəvi düşüncə formuluna əsaslanır. Yazıçının “namərdlik” anlayışına münasibəti babalarımızın əxlaq fəlsəfəsini özündə əks etdirir. Xarakterikənd mühitində, ənənəvi əxlaq çərçivəsində formalaşmış yazıçının təbliğ etdiyi əxlaq minillərin sarsılmaz həyat həqiqətini təcəssüm etdirir. Bu cəhətdən, Ağarəhimin “Namərd həmişə namərddir” həyat formulu məhz xəlqi fəlsəfə ilə öz təsdiqini tapa bilir. Bu xəlqi fəlsəfə isə öz ifadəsini “Koroğlu” dastanında parlaq şəkildə tapmışdır.

Dastanda Koroğlu və dəliləri – mərdləri, onun düşmənləri – namərdləri təmsil edirlər. Məsələn, Koroğlu düşmən əhatəsində olanda ölümdən qorxmadan kimliyini boyun alır:

“Koroğlu durub getmək istəyəndə Bolu bəy dedi:

– Deyirlər qoç Koroğlu çox igiddi. Heç zaddan qorxmaz. Heç zadı da gizlətməz. İndi olan oldu, keçən keçdi. Görürsən ki, bax, əllərin də açıqdı. İndi mərdi-mərdana özün de görək, sən Koroğlusan, ya yox?

Koroğlu gülüb dedi:

– İndi ki, sən mərdi-mərdanə soruşursan, mən də mərdi-mərdanə sənə cavab verəcəyəm. Bəli, Koroğluyam” (3, s. 292-293).

Başqa bir epizodda Mehtər Murtuz deyir: “Düzdü, Koroğlu çox fənd-fel adamdı. Amma hər nədisə mərdi. Onda namərdlik olmaz. Necə ki deyib, elə də eləyəcək” (3, s. 293).

Dastanda mərd-namərd savaşı qəhrəmanlıq formulu kimi tərənnüm olunur. A. İsmayılova yazır ki, “Koroğlu sözünə sadıq adamdır. Verdiyi sözü yerinə yetirmək onun üçün ölümdən

üstündür. Bunu onun düşmənləri də bilir. Lakin düşmənlərin qəhrəmandan əsas fərqi elə ondadır ki, onlar mərd yox, namərddirlər, haqqa, ədalətə düşməndirlər. Koroğlunun onlarla apardığı mübarizə elə bu amilə əsaslanır. Belə ki, qəhrəmanın apardığı mübarizənin əsasında, mahiyyətində mərdlərlə namərdlərin savaşı ideyası durur. Bu ideya namərd və xain Ərəb Reyhanın öldürülməsi səhnəsində parlaq şəkildə ifadə olunmuşdur” (2, s. 142):

“Bunu deyib, Koroğlu Eyvaza işarə elədi. Eyvaz xəncəri çəkib dayadı Ərəb Reyhanın boğazına. Ondan döndü Koroğluya tərəf ki, görsün onun fikri nədi. Koroğlu dedi:

– Eyvaz, mən bir dəfə onu mərdliklə basıb, mərdliklə də buraxmışam. Amma o bunun əvəzində mənə namərdlik elədi. **Namərd də gərək bu dünyada yaşamasın.**

Eyvaza elə bu söz bəs idi. Bayaq ha xəncəri çəkib, başı leşdən elədi, leşi başdan” (3, s. 336).

Əslində, Ağarəhimin hekayəsinin də bütün ideyasını “Namərd gərək bu dünyada yaşamasın” konsepti təşkil edir. Çünki bu müdrik yazıçının həyat həqiqətinə görə, “Namərd həmişə namərddir”.

Hekayədə Gülrüh məhz “mərd-namərd” savaş əxlaqının təcəssüm etdirən obraz olaraq Koroğludan, onun qəhrəman sevgilisi Nigar xanımdan gələn mərdlik ənənəsinin davamçısı kimi çıxış edir. O, “yaşamaq haqqı” olmayan namərd Şəfayəti namərdlərin taleyini yaşamağa məcbur edir: “Bir daha mənim adımlı tutma. İkincisi, get uşağına sahib dur, durmasan, səni görən gözlərindən edəcəyəm, böyük filosof oğlu. Bu əxlaqsızlığına görə sənə tərbiyə verən ailən də, filosof atan da, işlədiyin kollektiv də məsuliyyət daşıyırlar... Bu haqda valideynlərinlə özüm danışacam... Al üzüyünü, vur təpənə” (1, s. 500).

Göründüyü kimi, hekayədə xeyirlə şərlə üz-üzə gəlir: şərlə nə qədər güclü olsa da, xeyrə qalib gələ bilmir. Ağarəhim bir yazıçı kimi bu əxlaqı, bu həyat fəlsəfəsini təmsil edir. Qarabağda aparılan Mərd-Namərd savaşında Azərbaycan xalqının qələbəsi yazıçının əxlaq kredisini, ədəbi məfkurəsini parlaq şəkildə təsdiq etdi.

Məqalənin aktuallığı. Milli mənəvi ənənələri təcəssüm etdirən ədəbiyyatın dəyəri, aktuallığı zamanla üzə çıxır. Müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsində son onilliklərdə kosmopolit ideyalar daha çox təbliğ olunsada, Azərbaycan xalqının Qarabağ müharibəsi kontekstində reallaşan taleyi məhz milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanan ədəbiyyatın aktuallığını təsdiq etdi. Bu cəhətdən, Ağarəhimin yaradıcılığı səciyyəvidir. Onun nəsr, dramaturgiya və publisistikasında milli-mənəvi dəyərlərin təcəssümü aparıcı xətti təşkil edir. Məqalədə bu xətt “Namərd həmişə namərddir” hekayəsinin nümunəsində təhlil olunmuşdur.

Məqalənin elmi yeniliyi. Tədqiqatda Ağarəhimin “Namərd həmişə namərddir” hekayəsində öz təcəssümünü tapmış “namərdlik” konseptinin arxetipik dərinliklərinə baş vurulmuş, həmin konseptin öz kökləri etibarilə mifik düşüncə modelindən baş alıb gəldiyi üzə çıxarılmış, mərd-namərd davranış modelinin ənənəvi düşüncə tarixindəki funksionallıq mənzərəsi “Koroğlu” dastanı əsasında təsvir olunmuş və bu kontekstdə Ağarəhimin bütün yaradıcılığının milli düşüncə enerjisindən qaynaqlandığı müəyyənləşdirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti ondan bu istiqamətdə yazılacaq əsərlərdə istifadə imkanları, praktik əhəmiyyəti isə tədris prosesində istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

Ədəbiyyat

1. Ağarəhim. Əsərləri. 20 cildə. 1-ci cild. Hekayələr və povestlər. Bakı: BQU nəşriyyatı, 2013, 500 s.
2. İsmayılova A.S. Koroğlu və Robin qud obrazlarının tipologiyası: Fəlsəfə dok. ... dis.

Bakı, 2020, 162 s.

3. Koroğlu dastanı: Azərbaycan dastanları. 5 cilddə, 4-cü cild / Tərtib edəni M.H. Təhməsisib. Yenidən işləyib nəşrə hazırlayanlar Ə. Cəfərli, H. İsmayılov, S. Axundova. Bakı: Çıraq, 2005, 544 s.

4. Oğuznamə / Çapa hazırlayanı, müqəddimə, lüğət və şərhlərin müəllifi S. Əlizadə. Bakı: Yazıçı, 1987, 223 s.

5. Rzasoy S. Oğuz mifinin paradiqları. Bakı: Səda, 2004, 200 s.

6. Rzasoy S. Milli pəremioloji fondun yeni təqdimat səviyyəsi (ön söz) / Atalar sözləri. Tərtib edəni M. Yaqubqızı. Bakı: Nurlan, 2013, s. 3-7.

7. Бессмертная О.Ю., Рябинин А.Л. Предки: Мифы народов мира. В 2-х томах. Т. 2. М.: Советская энциклопедия, 1982, с. 333-335.

8. Мелетинский Е.М. Общее понятие мифа и мифологии: Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. М.: Советская энциклопедия, 1990, с. 634-640.

9. Топоров В.Н. Поэт: Мифы народов мира. В 2-х томах. Т. 2. М.: Советская энциклопедия, 1982, с. 327-328.

10. Топоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд): Очерки естественно-научных знаний в древности (сб. ст.). М.: Наука, 1982, с. 8-40.

11. Элиаде М. Миф о вечном возвращении (архетипы и повторении) / М. Элиаде. Миф о вечном возвращении (сборник). М.: Ладомир, 2000, с. 21-124.

12. Элиаде М. Священное и мирское / М. Элиаде. Миф о вечном возвращении (сборник). М.: Ладомир, 2000, с. 249-356.

С.Г. Рzasoy

Национальные традиции и характер в творчестве Агарахим

Резюме

Ценность и актуальность литературы, воплощающей национальные духовные традиции, со временем становится очевидной. Хотя космополитические идеи широко пропагандировались в современной азербайджанской литературной мысли в последние десятилетия, судьба азербайджанского народа в контексте карабахской войны подтвердила актуальность литературы, основанной на национальных и духовных ценностях. В этом отношении работа Агарахим типична. Воплощение национальных и духовных ценностей - ведущая линия его прозы, драмы и публицистики. Эта линия анализируется в статье на примере рассказа «Трус всегда трус». В исследовании исследуются архетипические глубины концепции «трусости», воплощенной в рассказе Агарахим «Трусость - всегда трусость», который основан на мифической модели мышления. и в этом контексте было определено, что вся работа Агарахим исходит из энергии национальной мысли.

S.G. Rzasoy**National traditions and character in the work of Agarahim****Summary**

The value and relevance of literature embodying national spiritual traditions becomes evident over time. Although cosmopolitan ideas have been widely promoted in modern Azerbaijani literary thought in recent decades, the fate of the Azerbaijani people in the context of the Karabakh war has confirmed the relevance of literature based on national and spiritual values. In this respect, Agarahim's work is typical. The embodiment of national and spiritual values is the leading line of his prose, drama and journalism. This line is analyzed in the article on the example of the story "A coward is always a coward". The study explores the archetypal depths of the concept of "cowardice" embodied in Agarahim's story "Cowardice is always cowardice", which is based on a mythical model of thinking. and in this context, it was determined that all the work of Agarahim comes from the energy of national thought.

Redaksiyaya daxil olub: 09.01.2021